

Dialectiek van de Verlichting

VOOR FRIEDRICH POLLOCK



Max Horkheimer & Theodor W. Adorno

**Dialectiek
van de Verlichting**

Filosofische fragmenten

Vertaling: Michel van Nieuwstadt

Boom

Oorspronkelijk verschenen onder de titel
Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente
© 1944 by Social Studies Association, New York.
Für die Neuausgabe: © S. Fischer Verlag GmbH,
Frankfurt am Main, 1969.

© *Nederlandse vertaling: Michel van Nieuwstadt*
en Boom uitgevers Amsterdam
Eerste uitgave SUN Nijmegen 1987
Volledig herziene editie in reeks Grote Klassieken 2007
Tweede druk, nieuwe uitvoering, 2017
Derde druk, Regenboogreeks, 2021

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

De vertaler dankt Henk Hoeks, die zo vriendelijk was de vertaling kritisch door te nemen.

Verzorging omslag: Mijke Wondergem
Ontwerp binnenwerk: Leo de Bruin †
Uitvoering binnenwerk: Peter Tychon

ISBN 978 90 2444 273 7
NUR 730

www.boomfilosofie.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

Bij de nieuwe editie 7

Woord vooraf 9

HET BEGRIIP VERLICHTING 16

EXCURS I. Odysseus ofwel mythe en Verlichting 57

EXCURS II. Juliette ofwel Verlichting en moraal 95

CULTUURINDUSTRIE 134

Verlichting als massabedrog

ELEMENTEN VAN HET ANTISEMITISME 183

Grenzen van de Verlichting

AANTEKENINGEN EN ONTWERPEN 225

NAWOORD 275

Naar een plaatsbepaling van de Dialectiek van de Verlichting

Bij de nieuwe editie

Dialektik der Aufklärung verscheen in 1947 bij Querido in Amsterdam. Sinds geruime tijd is het boek, dat pas geleidelijk zijn verspreiding vond, niet meer te krijgen. Wanneer wij deze bundel na meer dan twintig jaar nu opnieuw uitbrengen, is het niet alleen de herhaalde aandrang van buitenaf die ons daartoe beweegt, maar tevens de indruk dat veel van de gedachten daarin ook vandaag nog actueel zijn en onze latere theoretische inspanningen in verregaande mate hebben bepaald. Geen buitenstaander zal er zich gemakkelijk een voorstelling van kunnen maken, in hoe grote mate wij tweeën voor elke zinsnede samen verantwoordelijk zijn. Uitgebreide passages hebben we samen gedicteerd; de spanning tussen de beide intellectuele temperamenten die zich in de *Dialectiek* met elkaar verbonden, is er het levenselement van.

Niet met alles wat in het boek gezegd wordt zijn wij het nog onveranderd eens. Dat zou onverenigbaar zijn met een theorie die aan de waarheid een historische kern toeschrijft, in plaats van haar als iets onveranderlijks tegenover de beweging van de geschiedenis te plaatsen. Het boek werd geschreven op een moment dat het einde van de nationaal-socialistische terreur in zicht was. In menige passage evenwel is de formulering niet meer adequaat aan de huidige realiteit. Nochtans hebben we de overgang naar de totaal gecontroleerde wereld toen al niet als een al te onschuldig iets beoordeeld.

In de periode van de politieke scheiding in kolossale machtsblokken, die er objectief toe gedwongen worden met elkaar in botsing te komen, hebben de verschrikkingen zich voortgezet. De conflicten in de derde wereld, de hernieuwde opkomst van het totalitarisme zijn evenmin zomaar historische incidenten als, volgens de *Dialectiek*, het toenmalige fascisme dat was. Kritisch denken, dat ook voor de vooruitgang geen halt houdt, vraagt vandaag de dag een partijkiezen voor de residuen van vrijheid, voor tendensen in de richting van de reële humaniteit, zelfs wanneer zulke tendensen ten overstaan van de oppermachtige loop van de geschiedenis machteloos lijken.

De in dit boek onderkende ontwikkeling naar de totale integratie werd onderbroken, niet afgebroken; ze dreigt zich, via dictaturen en

oorlogen, te voltrekken. De prognose van de daarmee verbonden omslag van verlichting in positivisme, de mythe van datgene wat het geval is, en tot slot de identiteit van intelligentie en vijandschap tegen de geest, heeft op overweldigende wijze haar bevestiging gevonden. Onze conceptie van de geschiedenis verkeert niet in de waan aan de geschiedenis ontheven te zijn, maar ze is ook niet positivistisch op jacht naar informatie. Als kritiek van de filosofie wenst zij de filosofie niet prijs te geven.

Uit Amerika, waar het boek geschreven werd, keerden we naar Duitsland terug vanuit de overtuiging dat we daar in zowel theoretisch als praktisch opzicht meer konden doen dan elders. Samen met Friedrich Pollock, aan wie het boek, net als destijds bij gelegenheid van zijn vijftigste, nu bij zijn vijfenzeventigste verjaardag is opgedragen, hebben wij het *Institut für Sozialforschung* opnieuw opgezet vanuit de gedachte om de in de *Dialectiek* geformuleerde conceptie verder te ontwikkelen. Bij de verdere ontwikkeling van onze theorie en de aansluitende gemeenschappelijke ervaringen heeft Gretel Adorno ons, net als bij de eerste versie, op de mooist denkbare manier geholpen.

Met wijzigingen gingen we veel zuiniger om dan bij heruitgaven van al decennia terug verschenen boeken gebruikelijk is. We wilden geen retoucheringen aanbrengen in wat we hadden geschreven, zelfs niet in de overduidelijk inadequate passages; de tekst volledig met de huidige stand van zaken in overeenstemming willen brengen, zou in elk geval op niets minder zijn neergekomen dan het schrijven van een nieuw boek. Dat het er heden ten dage meer op aankomt vrijheid te behouden, haar uit te breiden en tot ontplooiing te laten komen, in plaats van, hoe indirect ook, de ontwikkelingsgang in de richting van de totaal gecontroleerde wereld te versnellen, hebben wij ook in onze latere geschriften tot uitdrukking gebracht. Wij zijn in wezen niet verder gegaan dan de verbetering van drukfouten en dat soort zaken. Door een dergelijke terughoudendheid wordt het een boek met documentair karakter; we hopen dat het tegelijk meer is dan dat.

Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Frankfurt am Main, april 1969